Marcin Weinkauf

Wczesnośredniowieczna osada podgrodowa w Kałdusie, gm. Chełmno, stanowisko 2 (badania 2002-2003)

Osada podgrodowa w Kałdusie (stanowisko 2) stanowi północno-wschodnią część wczesnośredniowiecznego kompleksu osadniczego. Osada w części północno-zachodniej sięga zewnętrznej podstawy wału grodziska – „Góry św. Wawrzyńca" (stanowisko 3), w części północnej i północno-wschodniej przylega do zbocza rozcinającej morenę – dolinki erozyjnej, natomiast w partii południowej i południowo-zachodniej graniczy z cmentarzyskiem szkieletowym (stanowisko 1 oraz 2b). Prace ratowniczo-wykopaliskowe na stanowisku 2 zapoczątkowano w 1957 roku (Wiklak 1959a, s. 329; 1959b, s. 330-331). Badaniami kierował Henryk Wiklak, ówczesny Konserwator Zabytków Archeologicznych na województwo bydgoskie. Bezpośredni nadzór nad pracami archeologicznymi w terenia sprawowała Barbara Lepówna (Matuszewska-Kola 1972, s. 95). Głównym celem przeprowadzonych wówczas badań było zabezpieczenie występującego na powierzchni stanowiska materiału źródłowego oraz dokumentacja odsłoniętych (w skutek głębokiej orki) obiektów kulturowych. Pozyskany materiał źródłowy został opracowany kilka lat później w publikacji W. Matuszewskiej-Koli (1972)[1]. Następny etap prac związany był z działalnością naukowo-badawczą Instytutu Archeologii UMK w Toruniu[2]. Celem rozpoczętych w 2002 roku systematycznych prac wykopaliskowych prowadzonych w ramach projektu badawczego „Wczesnośredniowieczny zespół osadniczy w Kałdusie – chełmiński sedes regni principalis", było uzyskanie danych dotyczących stratygrafii kulturowej stanowiska oraz wstępne ustalenie jego zasięgu. Prowadzonym badaniom archeologicznym towarzyszyły specjalistyczne prace z zakresu archeozoologii, malakofauny, paleobotaniki oraz gleboznawstwa[3].

Badania wykopaliskowe rozpoczęto w miejscu największego, manifestującego się w terenie wypiętrzenia. W czasie dwóch sezonów wykopaliskowych odsłonięto i zadokumentowano przestrzeń reliktową obejmującą ponad 17 arów powierzchni (ryc. 1). Odkryto złożony

[1] Prace wykopaliskowe prowadzono w odległości 40 metrów od podnóża wału grodziska, na północ od lokalnej drogi polnej, wiodącej ze wsi Kałdus w kierunku Góry św. Wawrzyńca (grodzisko – stanowisko 3). Eksploracji poddano powierzchnię około 1 ara, rozpoznając w jej obrębie 9 jam osadniczych o różnym charakterze. Analiza materiału źródłowego umożliwiła ustalenie okresu jej użytkowania od VIII po XII wiek (Matuszewska-Kola 1972).

[2] Badania prowadzą pracownicy Zakładu Archeologii Średniowiecza i Czasów Nowożytnych pod kierunkiem prof. W. Chudziaka. Prace finansowane są z funduszy przyznanych przez Komitet Badań Naukowych (projekt nr 5H01H00921) oraz Towarzystwo Ubezpieczeniowe Allianz.

[3] Badania prowadzono we współpracy z dr D. Makowieckim (Instytut Archeologii i Etnologii PAN w Poznaniu), dr J. Krzymińską (Państwowy Instytut Geologiczny w Gdańsku), dr M. Polcynem (Pracownia Paleoekologiczna Muzeum Pierwszych Piastów na Lednicy) oraz prof. R. Bednarek wraz z zespołem badawczym (Instytut Geologii i Ochrony Środowiska UMK w Toruniu).

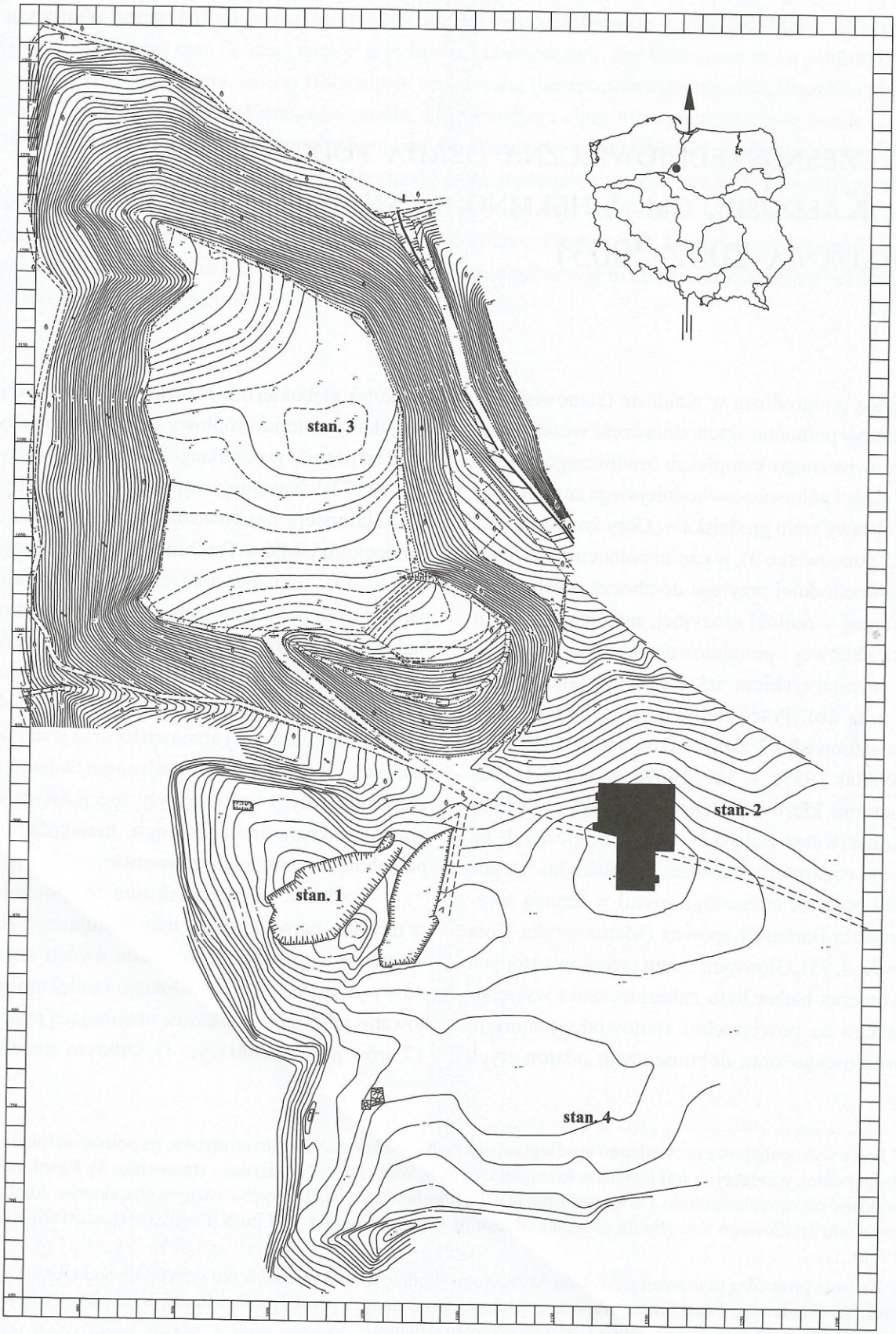

Ryc. 1. Plan sytuacyjno-wysokościowy zespołu osadniczego w Kałdusie z zaznaczoną lokalizacją wykopów na osadzie podgrodowej (stanowisko 2) w latach 2002-2003.

Abb. 1. Höhen – Lage – Plan des Siedlungsensembles in Kałdus mit gekennzeichneter Lokalisation der Ausgrabungen in der am Fuße der Burg liegenden Siedlung (Fundort 2) – Jahre 2002 – 2003.

Fot. 2. Planigrafia obiektów odsłoniętych w 2002 roku – część N (fot. P. Biarda)

Fot. 2. Planigraphie der 2002 freigelegten Objekte – Teil N (Fot. P. Biarda).

pradziejowym i wczesnośredniowiecznym[4]. Kolejny etap zasiedlenia tego terenu reprezentują nawarstwienia stwierdzone w centralnej oraz południowej części przebadanego obszaru. Ich powstanie łączyć należy zarówno z intensywnym w tym rejonie osadnictwem w okresie wczesne-

Fot. 3. Planigrafia obiektów odsłoniętych w 2003 roku – część N oraz NE (fot. P. Biarda)

Fot. 3. Planigraphie der 2003 freigelegten Objekte – Teil N sowie NE (Fot. P. Biarda).

układ nawarstwień kulturowych, zalegających miejscami do głębokości ponad dwóch metrów. Na najniższym poziomie zadokumentowano warstwy związane z osadnictwem z młodszej epoki kamienia (warstwa 9, 21 oraz 30). Bezpośrednio nad nimi zalegały nawarstwienia halsztackie, związane najprawdopodobniej ze starszą fazą osadnictwa z wczesnej epoki żelaza (warstwa 4, 8, 14, 18-20, 22?). Powyżej występowała warstwa 17 (pierwszy poziom piasków eolicznych), na stropie której zadokumentowano warstwę 15, związaną z młodszym poziomem nawarstwień halsztackich. Powyżej stwierdzono kolejny poziom piasków eolicznych (warstwa 2, 5, 12), oddzielający na całej powierzchni stanowiska nawarstwienia związane z osadnictwem

Fot. 4. Planigrafia obiektów odsłoniętych w 2003 roku – część S (fot. P. Biarda)

Fot. 4. Planigraphie der 2003 freigelegten Objekte – Teil S (Fot. P. Biarda).

[4] Zgodnie z zaleceniem Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Toruniu eksplorację na stanowisku 2 prowadzono do poziomu nawarstwień eolicznych.

Ryc. 5. Planigrafia obiektów kulturowych odsłoniętych w latach 2002-2003.

Abb. 5. Planigraphie der 2002 – 2003 freigelegten Kulturobjekte.

go średniowiecza (warstwa 6) oraz późniejszymi procesami fizyko-chemicznymi (warstwy 1, 7, 13, 16).

Prace eksploracyjne przyniosły odkrycie jam zróżnicowanych pod względem kształtu, wymiaru, struktury wypełniska i pierwotnego ich przeznaczenia. Stan zachowania większości obiektów był zadowalający, chociaż miejscami zbyt płytkie występowanie stropów obiektów, było przyczyną zniszczenia, bądź zatarcia kształtu jamy w trakcie prac rolnych. Znaczna część z odkrytych obiektów (zwłaszcza we wschodniej i zachodniej części) zalegała bezpośrednio pod warstwą orną, dobrze manifestując się na powierzchni na tle jasnego piasku eolicznego. Natomiast pozostała część, odsłonięta w centralnej części badanego obszaru, związana była z warstwami kulturowymi (warstwa 6, 7, 13 oraz 16) zarejestrowanymi w obrębie kulminacji wyniesienia. Łącznie odsłonięto 321 obiektów (ryc. 2-5)[5]. Uwzględniając wielkość oraz charakter wypełniska odkrytych obiektów wyróżniono wśród nich 74 jamy posłupowe, 15 jam mieszkalnych (w tym mieszkalno-produkcyjnych), 2 rowy, 2 palisady oraz 147 jam gospodarczych, z czego aż 81 jam spełniało bliżej nieokreśloną funkcje gospodarczą. W przypadku 66 obiektów udało się uszczegółowić pierwotną ich funkcję. W grupie tej wydzielono paleniska (49), piecowiska (10), wędzarnie (5) oraz dwie jamy świadczące o prowadzonej tam działalności metalurgicznej. W przypadku 43 obiektów chronologii nie ustalono. Po dwóch sezonach badawczych, obserwując planigrafię odkrytych obiektów można zauważyć, iż ukształtowanie terenu z pewnością zaważyło na formie zagospodarowania przestrzeni. Największe, odkryte do tej pory skupisko zabudowy użytkowej objęło kulminację oraz północny skłon niewielkiego, manifestującego się w terenie wyniesienia. W jego obrębie odsłonięto relikty zarówno zabudowy o charakterze mieszkalno-gospodarczym jak i wyłącznie mieszkalnym. Wstępna analiza odkrytych pozostałości budownictwa umożliwiła stwierdzenie, iż na rozpoznanym obszarze występowały dwie, charakterystyczne dla wczesnego średniowiecza kategorie budynków, o konstrukcjach naziemnych oraz z częściowo zagłębionymi pomieszczeniami. Jedno ze skupisk budynków mieszkalno-gospodarczych wystąpiło w oddaleniu zaledwie kilku metrów od budynków o przeznaczeniu mieszkalnym (usytuowanych w centralnej części badanego obszaru). Zajmujące północną części łagodnego stoku obiekty, między innymi paleniska, piecowiska, kilka budynków gospodarczych oraz jamy magazynowe (a zwłaszcza obiekty 33 i 34, w których wypełnisku odkryto duże ilości ziaren żyta zwyczajnego[6]) wystąpiły w regularnym, uporządkowanym układzie. Strefa zajęta przez obiekty gospodarcze od wschodu graniczyła z długim na około 10 metrów rowem (obiekt 26), w którego spągowej partii wydzielono poziom nawarstwień o charakterze spływowym. Równolegle do niego na odcinku około 20 metrów zarejestrowano płot – palisadę (dobrze czytelny zwłaszcza w południowym odcinku). Niewykluczone, że oba obiekty, stanowiące element przestrzennej delimitacji terenu służyły być może wyodrębnieniu części gospodarczej osiedla, jak również mogły spełniać wymiar utylitarny (por. Chudziak 1996, s. 153-154). W sąsiedztwie budowli mieszkalnych wystąpiło nasilenie „instalowania" obiektów o charakterze produkcyjnym i przetwórczym. W pobliżu domostw odkryto zatem wiele palenisk (spełniających funkcję urządzeń kuchennych, jak sugeruje to ostatnio M. Brzostowicz; 2002, s. 141), piecowisk, wędzarni (156, 158, 179, 225,

[5] Dla 36 obiektów wykonano wyłącznie dokumentację w rzucie, pozostawiając je do eksploracji w następnych sezonach badawczych.

[6] Warto w tym miejscu zaznaczyć, że największą liczbę ziarniaków zbóż (pszenicy, żyta oraz prosa) zadokumentowano w kilkunastu obiektach: 8, 12, 52, 74, 100, 130, 132, 139, 141, 155, 158, 172, 214, 239, 240 oraz 313. Na uwagę zasługują również obiekty 158 oraz 204, w których wypełnisku wystąpiły między innymi łupiny orzechów laskowych (por. Polcyn 2003).

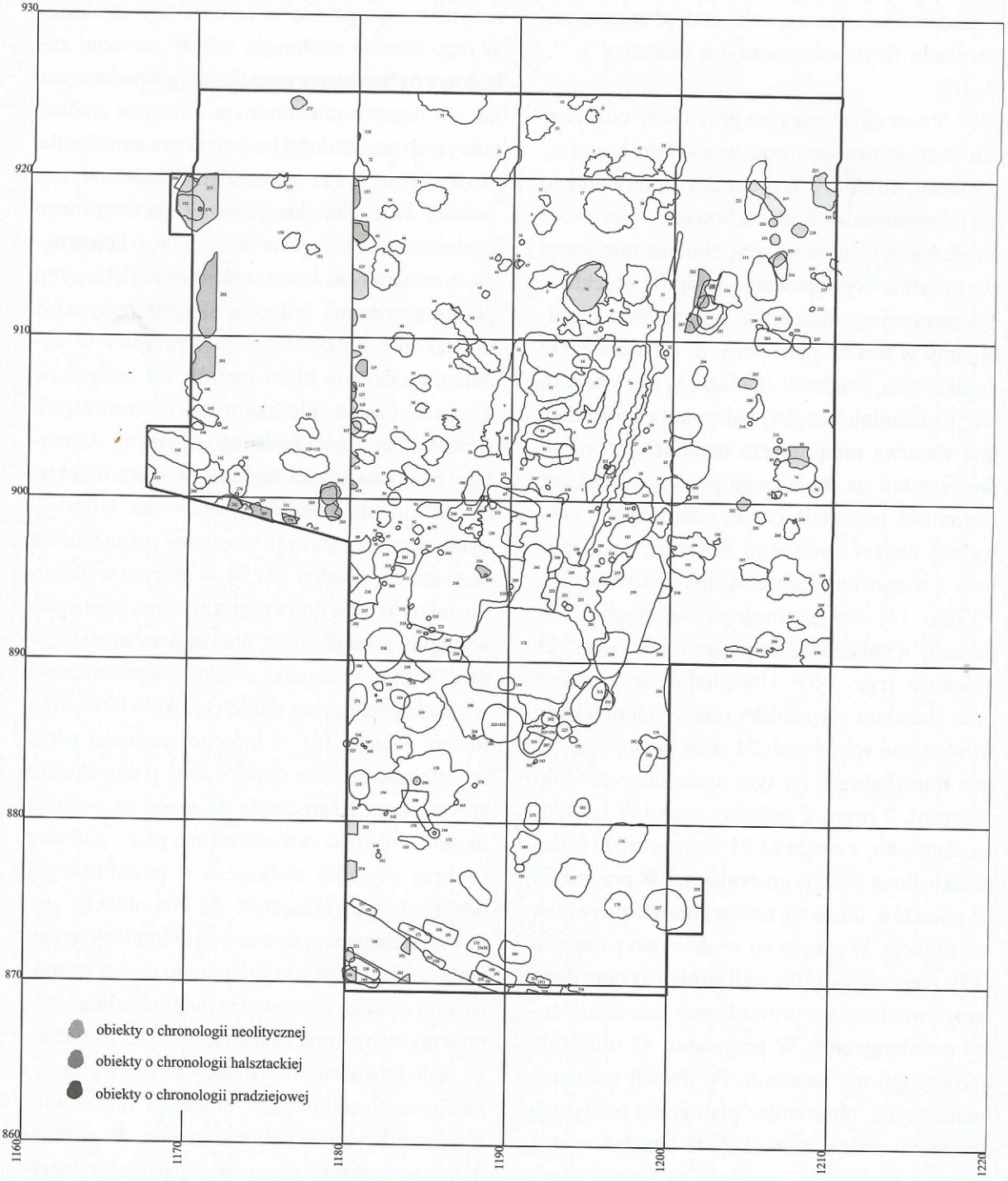

Ryc. 6. Planigrafia obiektów o chronologii pradziejowej.

Abb. 6. Planigraphie der Objekte von Altertumschronologie.

Fot. 7. Rzut i profil NW obiektu 177 (fot. P. Biarda)
Fot. 7. Grundriss und NW – Profil von Objekt 177 (Fot. P. Biarda).

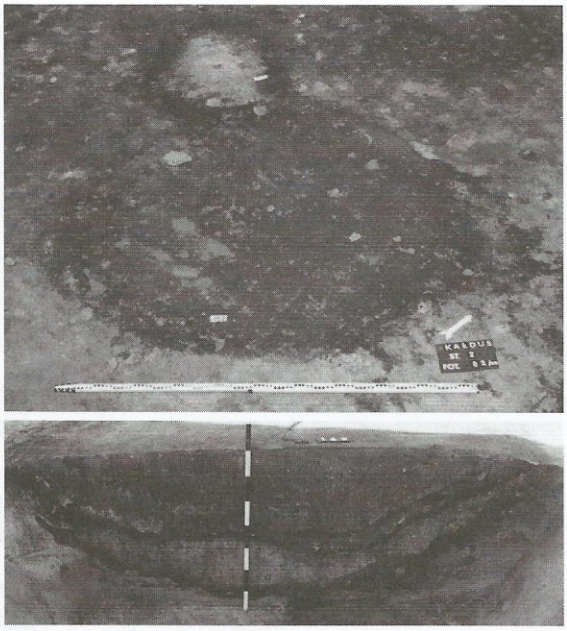

Fot. 8. Rzut i profil NE obiektu 169 (fot. P. Biarda)
Fot. 8. Grundriss und NE – Profil von Objekt 169 (Fot. P. Biarda).

271) oraz jam świadczących o prowadzonej w nich działalności metalurgicznej (obiekt 231, 335) bądź rogowiarskiej (obiekt 239). W trakcie odsłaniania i eksploracji południowej części osady stwierdzono występowanie rowu – obiekt 188 (narożnik SW wykopu). Ten uchwycony fragmentarycznie element sztucznej delimitacji terenu, niszczył występujące w tej części jamy grobowe. Ze względu jednak na jego młodą metrykę chronologiczną (zawiera materiał z 2 połowy XII-XII/XIII wiek) oraz kontekst stratygraficzny jego pojawienie się należałoby łączyć bardziej z rozwojem przestrzennym osady niż pobliskiej nekropolii. Z uwagi jednak na zbyt słabe rozpoznanie przebiegu i usytuowania rowu względem rzeźby tereniu oraz obiektów kulturowych, niemożliwe jest na obecnym etapie badań jednoznaczne stwierdzenie jego przeznaczenia. Wobec informacji jakie do tej pory posiadamy, określenie wielkości oraz rozplanowania osiedla wydaje się nadal hipotetyczne. Na obecnym etapie badań trudno jeszcze mówić o intencjonalnej zabudowie osady. Analizując planigrafię stanowiska dostrzeżono jednak tendencję do zajmowania kulminacji i północnego skłonu niewielkiego wyniesienia terenowego.

W kontekście poruszanego zagadnienia należy wspomnieć o licznych obiektach gospodarczych. Za takie uznano między innymi obiekty owalne w rzucie oraz wannowate w przekroju poprzecznym (między innymi obiekty 203 oraz 239). Ich wielowarstwowe struktury zawierały poziomy spalenizny oraz popiołu (spore ilości materiału organicznego). W wypełniskach wyżej wspomnianych obiektów stwierdzono duże ilości materiału ceramicznego a ponadto (w obiekcie 239) kilkanaście fragmentów pociętego poroża. Osobną grupę obiektów tworzą regularne jamy o okrągłym lub owalnym kształcie i nieckowatym (obiekty 177 i 169; ryc. 7, 8), a zwłaszcza wannowatym przekroju poprzecznym (obiekty 14, 47, 100). Elementem charakterystycznym w tej grupie obiektów było występowanie w ich wypełniskach kamiennych elementów konstrukcyjnych (często ze śladami działania wysokich temperatur), poziomów spalenizny i przepalonej gliny, których miąższość sięgała kilkunastu centymetrów. Chronologię wszystkich z dziesięciu zadokumentowanych piecowisk ustalono na 2 połowę XII-XII/XIII wiek. Wspomnieć wreszcie należy o pięciu obiektach pełniących zapewne rolę

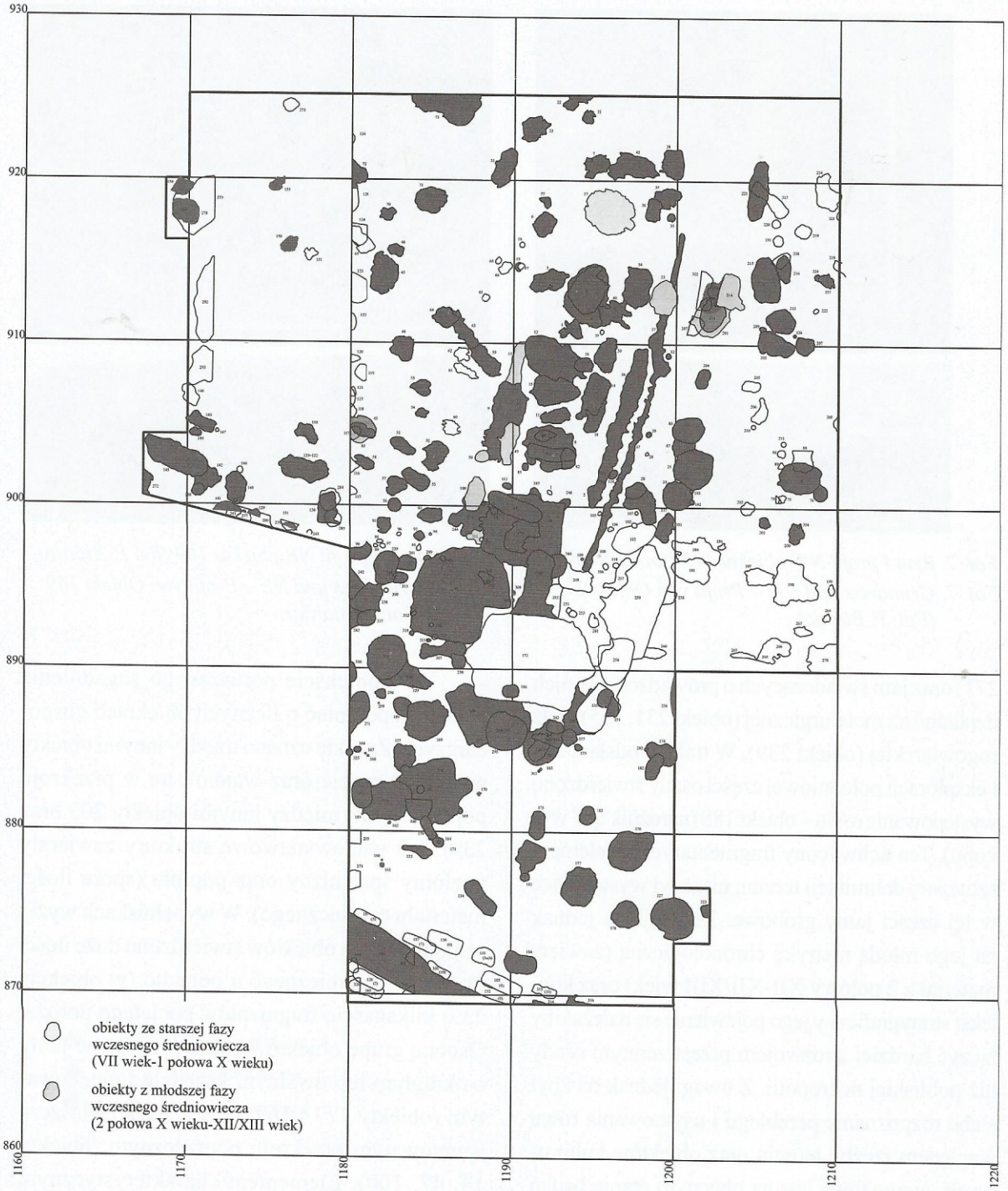

Ryc. 9. Planigrafia obiektów o chronologii wczesnośredniowiecznej.

Abb. 9. Planigraphie der Objekte von frühmittelalterlicher Chronologie.

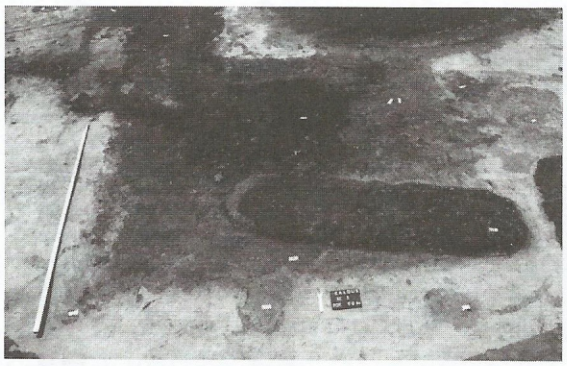

Fot. 10. Rzut obiektów 47, 48, 112, 246, 247, 248 (fot. P. Biarda).

Fot. 10. Grundriss der Objekte 47, 48, 112, 246, 247, 248 (Fot. P. Biarda).

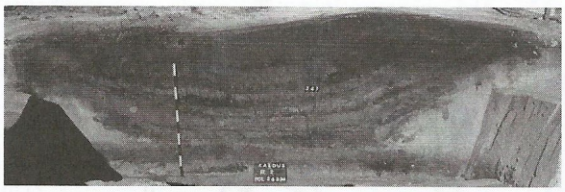

Fot. 11. Profil W obiektu 242 (fot. P. Biarda).

Fot. 11. W – Profil von Objekt 242 (Fot. P. Biarda).

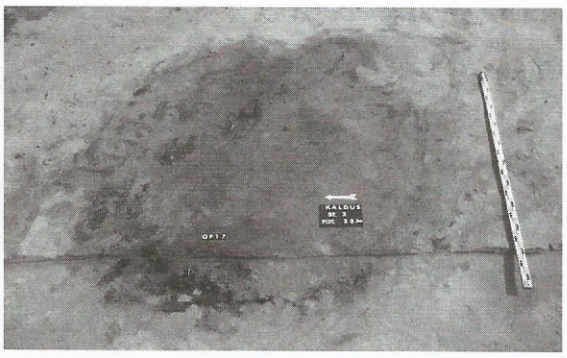

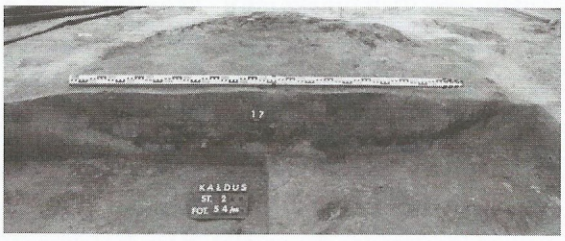

Fot. 12. Rzut i profil NW obiektu 17 (fot. P. Biarda).

Fot. 12. Grundriss und NW – Profil von Objekt 17 (Fot. P. Biarda).

wędzarni (między innymi obiekt 158). W rzucie obiekty te odznaczały się kształtem owalnym, natomiast w profilu trapezowatym. Z uwagi na pełnioną przez nie funkcję zawierały nagromadzenie materiału ichtiologicznego. Wśród zespołów objętych naszymi rozważaniami, na szczególną uwagę zasługują ponadto jamy 231 oraz 335, przesycone czarną lub smolistoczarną ziemią. Zapewne, stanowią one pozostałości obiektów gospodarczych związanych z działalnością metalurgiczną. W ich wypełnisku zarejestrowano znaczne ilości ceramiki naczyniowej, spieków ołowianych oraz żużli. Oba zaklasyfikowane do tej grup funkcjonalnej obiekty sklasyfikowano w ramach 2 połowy XII wieku. W kontekście poruszanego zagadnienia trzeba wreszcie wspomnieć o licznych obiektach mieszkalnych. Wyróżniała je znaczna powierzchnia użytkowa, dochodząca niekiedy do ponad 22 m^2. Najprawdopodobniej część z tych obiektów (między innymi obiekty 4, 8, 12, 15, 74, 215) pełniła funkcje budynków mieszkalno-gospodarczych. Jedynym reliktem zabudowy słupowej okazał się obiekt 48 (ryc. 10), w rzucie czworokątny, o nieznacznie zagłębionej powierzchni użytkowej. W pobliżu obiektu stwierdzono występowanie kilku negatywów jam posłupowych. Pozostałe obiekty (172, 240 oraz 242) charakteryzowały się zagłębioną powierzchnią użytkową (ryc. 11). Do najbardziej „okazałych" zaliczyć należy obiekt 240, w obrębie którego wydzielono cztery fazy przebudowy.

Szczegółowego rozwarstwienia chronologicznego obiektów kulturowych zadokumentowanych w latach 2002-2003 dokonano, na podstawie analizy ceramiki naczyniowej jak również wybranych zabytków „wydzielonych". Stwierdzono, że okres pradziejów reprezentuje 47 jam (ryc. 6), z czego 2 jamy związane były z okresem neolitu (kultura pucharów lejkowatych), natomiast 26 przypada na okres halsztacko-lateński (kultura łużycka oraz pomorska). Poza kilkoma wyjątkami (obiekty 78, 292, 293 spełniające najprawdopodobniej funkcję domostw), w przeważającej większości były to obiekty o funkcji gospodarczej bądź nieokreślonej (trudnej do określenia na obecnym etapie analizy). W wyniku przeprowadzonej analizy materiału

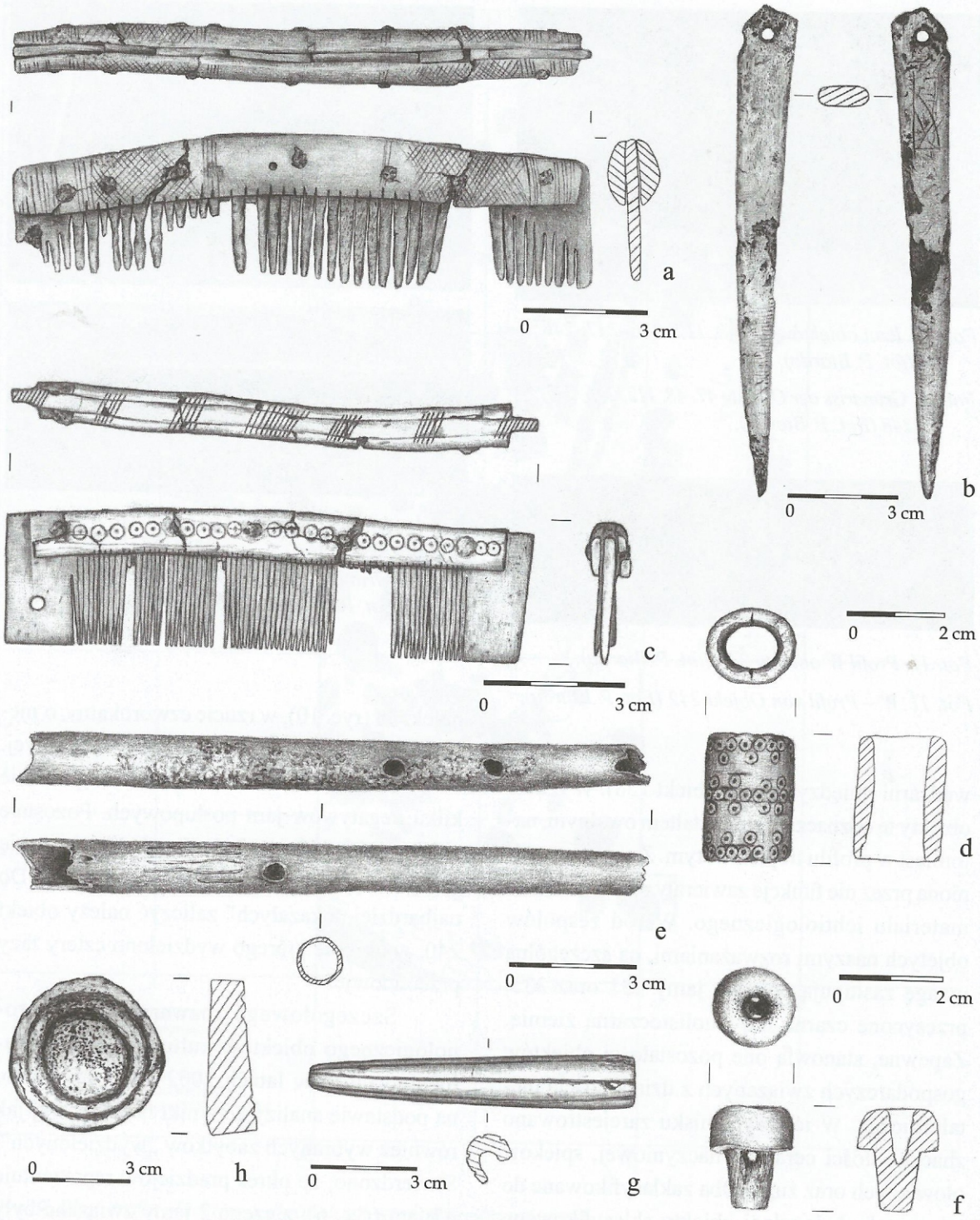

Ryc. 13. Wybór zabytków z kości i poroża: a, b – obiekt 17; c, d – obiekt 158; e – obiekt 255; f – obiekt 152; g – obiekt 239; h – obiekt 240. Grzebień z poroża (a, c); szydło kościane (b); oprawka z poroża (d); flet kościany (e); kościana zatyczka igielnika (f); igielnik z poroża (g); krążek z poroża (h) (rys. A. Cedro, B. Kowalewska, H. Michel).

Abb. 13. Auswahl von hist. Gegenständen aus Knochen und Horn: a, b – Objekt 17; c, d – Objekt 158; e – Objekt 255; f – Objekt 152; g – Objekt 239; h – Objekt 240. Hornkamm (a, c); Knochenahle (b); Hornfassung (d); Knochenflöte (e); Nadelbehälterstöpsel aus Knochen (f); Nadelbehälter aus Horn (g); Hornscheibe (h), (Zeichn. A. Cedro, B. Kowalewska, H. Michel).

źródłowego (pochodzącego z 210 obiektów wczesnośredniowiecznych) uzyskano informacje, dotyczące rozwarstwienia chronologicznego obiektów począwszy od 2 połowy VII wieku po XII/XIII wiek (ryc. 9). Do najstarszej fazy wczesnego średniowiecza zaklasyfikowano obiekt 17 (ryc. 12), reprezentujący najstarszy horyzont wczesnośredniowiecznego osadnictwa na ziemi chełmińskiej (2 połowa VII –VIII wiek, faza IB_1; Chudziak 1991; por ostatnio Weinkauf w druku). Młodszą fazę reprezentują obiekty zawierające (w różnym natężeniu) ceramikę całkowicie obtaczaną. Do tego przedziału zaklasyfikowano również jamy, w przypadku których stwierdzono wielofazowy okres ich użytkowania (145, 156, 190, 225, 239, 240). W ramach młodszej fazy wczesnego średniowiecza, wyróżniono kilkanaście obiektów datowanych na XI-1 połowę XII wieku. Najliczniejszy „horyzont" reprezentują natomiast obiekty z 2 połowy XII-XII/XIII wiek. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że z tym właśnie okresem należy łączyć występowanie kilku domostw oraz kilkunastu jam gospodarczych (w tym palenisk, piecowisk, wędzarni oraz jam metalurgicznych), a także rowu (obiekt 26) i płotu – palisady (obiekt 27). Czasom współczesnym przypisano jeden obiekt, spełniający najprawdopodobniej funkcję wkopu wykonanego w bliżej nieokreślonym celu. W przypadku 26 obiektów chronologii nie ustalono.

Prowadzone w trakcie dwóch sezonów wykopaliskowych prace badawcze przyniosły łącznie około 47 tysięcy fragmentów naczyń ceramicznych, w tym ponad 43 tysiące ułamków pochodziło z wypełniska jam kulturowych. Na podstawie obserwacji makroskopowych materiał ten przyporządkowano kulturze pucharów lejkowatych (130 fragmentów) oraz kulturze łużyckiej i pomorskiej (około 3,5 tysiąca ułamków). Najliczniejszy zespół ceramiki naczyniowej pochodzi z okresu wczesnego średniowiecza i zawiera ponad 43 tysiące fragmentów (pochodzi w ponad 95% ze zwartych zespołów kulturowych). Ponadto oprócz ceramiki naczyniowej znaleziono liczne fragmenty kości zwierzęcych oraz ludzkich (występujące na złożu wtórnym w wypełnisku obiektów kulturowych). Poza materiałem masowym w trakcie eksploracji pozyskano ponad 570 zabytków „wydzielonych", o różnej formie i przeznaczeniu. Stosunkowo liczne w omawianym materiale były wyroby z kości i poroża. Reprezentowały one różnorodne wytwory będące zarówno efektem przydomowej działalności produkcyjnej, takie jak kościany flet (ryc. 13: e), krążek z poroża[7] (ryc. 13: h), gwizdki, szydła (ryc. 13: b), igły, hetki, jak również powstałe w wyspecjalizowanych warsztatach rzemieślniczych, jak zwłaszcza grzebienie (ryc. 13: a, c) i oprawki rogowe (ryc. 13: d). Do znalezisk wyjątkowych zaliczyć można korpus igielnika pochodzący z obiektu 239 (ryc. 13: g), a także stosunkowo rzadko zachowującą się we wczesnośredniowiecznych zespołach zatyczkę igielnika (obiekt 152; ryc. 13: f). Korpus igielnika wykonany został z zakończenia poroża, wewnątrz którego wydrążono głęboki otwór. Zatyczkę wykonano najprawdopodobniej z kości. Żaden ze znanych nam okazów nie nawiązuje (pod względem zdobnictwa) do egzemplarza znalezionego w Kałdusie, może, jak to sugeruje E. Cnotliwy ta rozmaitość jest dowodem ich lokalnego wyrobu (por. Cnotliwy 1973, s. 235). Niewątpliwie, najbardziej zbliżony kształt zatyczki do formy z Kałdusa prezentuje okaz z Samborca koło Sandomierza (Bartys 1933, s. 173-174). Oba znaleziska kałduskie pochodzą z zespołów datowanych na 2 połowę XII wieku, co dobrze wpisywałoby się w chronologię podobnych znalezisk z terytorium Polski (por. Cnotliwy 1999, s. 182). Wyroby z żelaza i metali kolorowych obejmują znacznie bogatszy asortyment przedmiotów. Najliczniejsze i najciekawsze kategorie omawianych wyrobów stanowiły groty (9 egz.), haczyki na ryby (10 egz.), igły

[7] Egzemplarz ten, będący niewątpliwie naśladownictwem podobnego znaleziska ze stanowiska 3 (por. Chudziak 2003, s. 123-124), odkryty został w kontekście nawarstwień z 2 połowy XII wieku.

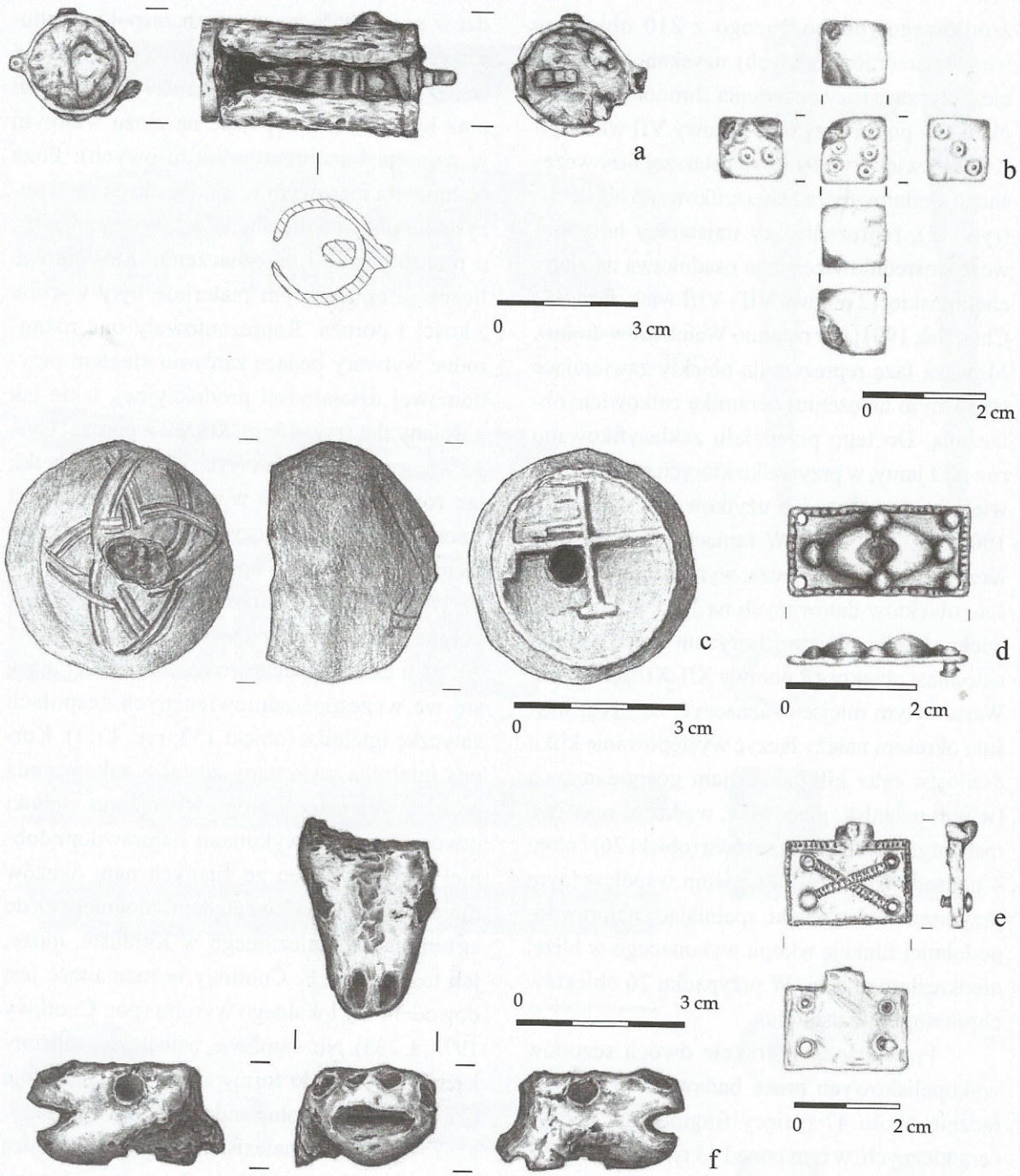

Ryc. 14. Wybór zabytków z metalu, gliny i bursztynu: a – obiekt 239; b – obiekt 34; c – obiekt 52; d – warstwa 6; e – obiekt 240; f – obiekt 48. Kłódka żelazna (a); kostka bursztynowa (b); grzechotka gliniana (c); okucie brązowe (d); zawieszka pozłacana (e); fragment figurki zoomorficznej z gliny (f) (rys. M. Barcikowska, A. Cedro, B. Kowalewska)

Abb. 15. Auswahl von hist. Gegenständen aus Metall, Ton und Bernstein: a – Objekt 239; b – Objekt 34; c – Objekt 52; d – Schicht 6; e – Objekt 240; f – Objekt 48. Eisenhängeschloss (a); Bernsteinwürfel (b); Tonklappergefäß (c); Bronzebeschläge (d); vergoldetes Gehänge (e); fragment des zoomorphen Tonfigürchens (f), (Zeichn. M. Barcikowska, A. Cedro, B. Kowalewska).

(9 egz.), kabłączki skroniowe (9 egz.), klucze (2 egz.), noże (59 egz.), obrączki (2 egz.), szydła (8 egz.) oraz po jednym egzemplarzu nożyc, sierpa i ostróg. Do znalezisk pojedynczych należy również egzemplarz cylindrycznej kłódki w brązowej koszulce[8] (ryc. 14: a; zbliżony do typu C, wg. Kolčin 1953, s. 154). Najprawdopodobniej, na terytorium ziem polskich trafiła ona na drodze wymiany, być może z obszarów środkowego Dniepru, gdzie doszukuje się centrum ich masowej wytwórczości. Omawiany przedmiot wystąpił w obiekcie datowanym na 2 połowę XII wieku, co znajduje potwierdzenie w masowej jego produkcji w tym okresie (por. Brzostowicz 2002, s. 75-76, tam dalsza lit.). Do niewątpliwie interesujących znaleziska (niektóre z nich mogą być traktowane jako przedmioty luksusowe) należy zaliczyć żelazną igłę z pozłacaną główką, brązową pozłacaną zawieszkę-okucie? (ryc 14: e) oraz dwa brązowe okucia pasa, w tym jedno o prostokątnej formie, zdobione, być może, elementem głowy zwierzęcej (ryc. 14: d; Strömberg 1961, tab. 62: 9; ostatnio Chudziak 2003, s. 124). Chronologia omawianych znalezisk zawiera się od XI/XII wiek po koniec XII wieku. Do wyjątkowych znalezisk zaliczyć należy również 6 odważników żelaznych platerowanych brązem[9], będących zapewne świadectwem ewentualnych kontaktów handlowo-politycznych. W czterech przypadkach pochodzą one ze zwartych zespołów, datowanych od XI/XII wiek do końca XII wieku. Najciekawszym natomiast wyrobem z bursztynu, jest niewątpliwie kostka do gry w kształcie sześcianu, z naniesionymi na trzech płaszczyznach oczkami[10] (ryc. 14: b), pochodząca z obiektu datowanego na 2 połowę XII wieku. Unikatowymi znaleziskami są „pękata" grzechotka[11], pochodząca z zespołu datowanego na 2 połowę XII wieku oraz fragment figurki zoomorficznej (główka smoka?; ryc. 14: f). Niezwykle ważnymi znaleziskami, z punktu widzenia datowania badanego osiedla jest dziesięć monet, w tym krzyżówki V i VI typu, pochodzące z obiektów 74, 183, 240, 255 oraz dwa denary Władysława Wygnańca i Bolesława Kędzierzawego (obiekt 327), przedstawiające walkę dobra ze złem oraz symbolikę władzy[12].

Efektem badań przeprowadzonych w latach 2002-2003 jest rozpoznanie reliktów osadnictwa z okresu wczesnego średniowiecza, w tym również pozostałości osadnictwa z okresu neolitu oraz wczesnej epoki żelaza. Zadokumentowano między innymi pozostałości osadnictwa z najstarszej fazy zasiedlenia ziemi chełmińskiej (faza IB_1; Chudziak 1991). Skoncentrowanie prac badawczych na kulminacji niewielkiego wyniesienia przyczyniło się do odsłonięcia skupiska obiektów o cechach mieszkalno-użytkowych. W wyniku poszerzenia powierzchni badawczej w kierunku południowym, zadokumentowano najprawdopodobniej skraj (część północną) wczesnośredniowiecznego cmentarzyska szkieletowego. Nowe źródła pozyskane w trakcie prac wykopaliskowych, będą podstawą studiów nad

[8] Kłódka wzmocniona była na końcach pojedynczymi obręczami, dodatkowo zaopatrzona na ściance bocznej w otwór oraz łożysko. Bardzo podobny egzemplarz cylindrycznej kłódki wystąpił w warstwie 3 (wykop 8/1992) na grodzisku w Napolu, gm. Kowalewo Pomorskie, stanowisko 1.

[9] Wszystkie egzemplarze reprezentują formy kuliste, spłaszczone na biegunach, w dwóch wypadkach znakowanych.

[10] Najwięcej ich znalezisk pochodzi z Gdańska z poziomów osadniczych datowanych od połowy XII do połowy XIII wieku (por. Wapińska 1967, s. 98).

[11] Egzemplarz zdobił ornament wykonany narzędziem wielozębnym, od spodu zaopatrzony w otwór i znak garncarski w kształcie krzyża, którego ramiona w dwóch przypadkach kończyły poprzeczne linie. Najbardziej zbliżony do tego egzemplarza okaz pochodzi z Gdańska, z 11 poziomu, datowanego na koniec XI po początki XII wieku (Kostrzewski 1968, s. 212, tabl. I: 5).

[12] W. Wygnaniec (1144-1146) książę z mieczem zamierzający się na jeńca oraz walka orła z zającem; B. Kędzierzawy (1146-1157) książę z proporcem i tarczą oraz postacie siedzące przy stole trzymające jabłko panowania. Oba denary znajdowały się w obiegu do początków XIII wieku.

wieloma aspektami życia mieszkańców wczesnośredniowiecznej osady podgrodowej w Kałdusie. Dalszych badań wymaga sprawa określenia zasięgu oraz wielkości osady, zwłaszcza jej części rzemieślniczo-produkcyjnej. W najbliższych sezonach badawczych pozostaje jeszcze do rozstrzygnięcia kwestia relacji łączących osadę podgrodową z nowo rozpoznanym cmentarzyskiem szkieletowym. Konieczne jest również wyjaśnienie roli jaką spełniał odsłonięty w części południowo-zachodniej rów – obiekt 188.

LITERATURA:

Bartys J.
1933 Wczesnohistoryczne cmentarzysko szkieletowe we wski Samborzec, pow. Sandomierz, Przegląd Archeologiczny, t. 5, s. 171-178.

Brzostowicz M
2002 Bruszczewski zespół osadniczy we wczesnym średniowieczu, Prace Komisji Archeologicznej, t. 22, Poznań.

Chudziak W.
1991 Periodyzacja rozwoju wczesnośredniowiecznej ceramiki naczyniowej z dorzecza dolnej Drwęcy (VII-XI/XII w.). Podstawy chronologii procesów zasiedlenia, Toruń.

1996 Zasiedlenie strefy chełmińsko – dobrzyńskiej we wczesnym średniowieczu (VII-XI wiek), Toruń.

2003 Wczesnośredniowieczne „Importy" skandynawskie z Kałdusa pod Chełmnem na Pomorzu Wschodnim, [w:] Słowianie i ich sąsiedzi we wczesnym średniowieczu, pod red. M. Dulinicza, Warszawa-Lublin, s. 117-126.

Cnotliwy E.
1973 Rzemiosło rogownicze na Pomorzu wczesnośredniowiecznym, Wrocław.

1999 Wczesnośredniowieczne przedmioty z poroża i kości z Kruszwicy na Kujawach, Acta Universitatis Wratislaviensis, Studia Archeologiczne, t. 31, s. 153-241.

Kolčin B. A.
1953 Černaja metallurgija i metalloobrabotka v drevnej Rusi, Materialy i issledovanija, t. 32, Moskva.

Kostrzewski J.
1968 Grzechotki wczesnośredniowieczne bez polewy, Archeologia Polski, t. 13, z. 1, s. 211-218.

Matuszewska-Kola W.
1972 Badania archeologiczne wczesnośredniowiecznej osady podgrodowej w Kałdusie, pow. Chełmno, w 1957 roku, AUNC, Archeologia, t. 3, z. 45, s. 95-124.

Polcyn M.
2003 Wyniki analiz makropozostałości roślinnych z osady w Kałdusie (stan. 2), gm. Chełmno, Lednica.

Strömberg M.
1961 Untersuchungen zur jüngeren Eisenzeit in Schonen. Völkerwanderungszeit-Wikingerzeit, t. 2, Katalog und Tafeln, Acta Archa-

eologica Lundensia, series 4, t. 4, Lund.

Wapińska A.
1967 Materiały do wczesnośredniowiecznego bursztyniarstwa gdańskiego, [w:] Gdańsk Wczesnośredniowieczny, Prace Komisji Archeologicznej, t. 6, pod red. J. Kamińskiej, Gdańsk, s. 83-100.

Weinkauf M.
w druku Obiekt mieszkalny z początków wczesnego średniowiecza na stanowisku 2 w Kałdusie, gm. Chełmno, woj. kujawsko-pomorskie.

Wiklak H.
1959a Prace ratowniczo-wykopaliskowe w Kałdusie pow. Chełmno, Wiadomości Archeologiczne, t. 26, z. 3-4, s. 329.

1959b Osada wczesnośredniowieczna w Kałdusie pow. Chełmno, Wiadomości Archeologiczne, t. 26, z. 3-4, s. 330-331.

Marcin Weinkauf

Frühmittelalterliche Burgfußsiedlung in Kałdus, Gemeinde Chełmno (Kulm), Fundort 2 (Untersuchungen 2002 – 2003)

ZUSAMMENFASSUNG

Die Burgfußsiedlung von Kałdus (Fundort 2) stellt den nordöstlichen Teil eines frühmittelalterlichen Siedlungskomplexes dar. Im nordwestlichen Teil reicht die Siedlung bis an die äußere Basis des Burgwalls des „St. Lorenz – Berges" (Fundort 3) heran, nördlicher- und nordöstlicherseits liegt sie an den Hängen eines Erosionstälchens und in der Süd- und Südwestpartie grenzt sie an ein Skelettgräberfeld (Fundort 1 sowie 2b). Die Rettungsausgrabungsarbeiten an Fundort 2 wurden im Jahre 1957 von H. Wiklak begonnen. Die nächste Arbeitsetappe war mit der wissenschaftlichen Forschungstätigkeit des Instituts für Archäologie der Nikolaus – Kopernikus – Universität Toruń (Thorn) verbunden gewesen. Ziel der 2002 begonnenen systematischen Ausgrabungsarbeiten war die Gewinnung von Angaben zur Kulturenstratigraphie des Fundorts sowie eine vorläufige Feststellung von dessen Reichweite. Die archäologischen Untersuchungen wurden von spezialistischen Arbeiten aus den Bereichen Archäozoologie, Malakofauna, Paläobotanik sowie Bodenkunde begleitet.

Die Explorationsarbeiten brachten Entdeckungen von hinsichtlich ihrer Gestalt, Größe, Füllstruktur und ursprünglicher Bestimmung unterschiedlichen Gruben. Insgesamt wurden 321 Objekte (auf einer Fläche von über 17 Ar) freigelegt. Hinsichtlich Größe sowie des Charakters der Füllung der entdeckten Objekte können 74 Pfahlgruben, 15 Wohnhöhlen (darunter auch solche mit Wohn – Produktions – Charakter), 2 Gräben, 2 Palisaden sowie 147 Wirtschaftshöhlen, davon 81 mit einer nicht näher bestimmbaren wirtschaftlichen Funktion, unterschieden werden. Im Falle von 66 Objekten ist es gelungen, deren ursprüngliche Funktion zu verdeutlichen. In dieser Gruppe wurden Brandplätze (49), Ofenanlagen (10), Räucherkammern (5) sowie zwei Höhlen ausgegrenzt, die davon zeugten, dass dort einst metallurgisch ausgerichtete Tätigkeiten durchgeführt worden waren.

Bezüglich der flächenmäßigen Verteilung der freigelegten Objekte wurde festgestellt, dass die bislang größte entdeckte Ansammlung von Nutzbebaung den höchsten Punkt sowie die nördliche Neigung einer nicht allzu großen Anhöhe eingenommen hatte. In diesem Bereich wurden Relikte einer Bebauung von Wohn – Wirtschaftscharakter freigelegt. Diese Objekte grenzten von Osten her an einen Graben (Objekt 26) sowie an einen parallel zu diesem verlaufenden Palisadenzaun. Es ist nicht auszuschließen, dass beide Objekte – als Element der flächenmäßigen Terraindelimitation – möglicherweise der Abgrenzung des wirtschaftlichen Siedlungsteils gedient hatten oder auch rein utilitär ausgerichtet gewesen waren. In der Nachbarschaft der Wohnbauten traten Objekte mit Produktions- und Verarbeitungscharakter auf (Brandplätze, Öfen, Räucherkammern sowie von metallurgischer oder mit der Hornverarbeitung verbundener Tätigkeit zeugende Höhlen). Im Verlaufe der Freilegung und Exploration des südlichen Siedlungsteils entdeckte man einen Graben – Objekt 188. Auf dem derzeitigen Forschungsstand kann nur schwerlich schon von einer intentionalen Siedlungsbebauung gesprochen werden. Wenn man jedoch die Fundort – Planigraphie analysiert, wird eine gewisse Tendenz zum Besetzen des Höhepunktes und der Böschung der nicht allzu hohen Terrainerhebung deutlich.

Auf Grundlage einer detaillierten chronologischen Schichtentrennung bei den in den Jahren 2002 – 2003 dokumentierten Kulturobjekten konnte festgestellt werden, dass 47 Höhlen das Altertum repräsentieren, 210 Objekte jedoch auf die Zeit des frühen Mittelalters – von der zweiten Hälfte des 7. bis über das 12./ 13. Jahrhundert hinaus – datiert werden können. Der ältesten Phase des frühen Mittelalters wurde Objekt 17 zugeordnet, das den ältesten Horizont frühmittelalterlichen Siedlungwesens im Kulmer Land überhaupt repräsentierte (zweite Hälfte des 7. – 8. Jhd., Phase IB1). Im Rahmen einer jüngeren Phase des frühen Mittelalters konnten bis zu zwanzig, auf das 11. und die erste Hälfte des 12. Jahrhunderts datierte Objekte ausgesondert werden. Den zahlenmäßig größten „Horizont" repräsentieren Objekte aus der zweiten Hälfte des 12. und dem 12./ 13. Jahrhundert .

Die innerhalb von zwei Ausgarbungssaisons erfolgten Forschungsarbeiten erbrachten eine Ausbeute von insgesamt ca. 47000 Keramikgefäßfragmenten. Außer Massenmaterial stieß man im Verlaufe der Exploration auf verhältnismäßig viele aus Knochen und Horn gefertigte Erzeugnisse. Sie repräsentierten die verschiedensten Produkte, die sowohl in produktiver Heimarbeit (Knochenflöte, Hornscheibe, Pfeifen, Ahlen, Nadeln) als auch in spezialisierten handwerklichen Werkstätten (Kämme, Hornfassungen, Nadelbehälter, Nadelbehälterstöpsel) entstanden sind. Zu den Metall- und Buntmetallerzeugnissen zählen wir Spitzen, Angelhaken, Nadeln, Stirnbügel, Schlüssel, Messer, Ringe, Ahlen, Gürtelbronzebeschläge sowie je ein Exemplar einer Schere, Sichel, Spore, eines zylindrigen Hängeschlosses, einer Eisennadel mit vergoldetem Köpfchen sowie eines vergoldeten Bronzegehänges. Zu den seltenen Funden gehören zweifelsohne ein Spielwürfel aus Bernstein, ein „bauchiges" Klappergefäß sowie das Fragment eines zoomorphen Figürchens. Vom Standpunkt der Datierung der untersuchten Siedlung aus betrachtet, sind zehn Münzen, darunter Kreuzungen von Typ V und VI sowie zwei Denare von Władysław, dem Verbannten und Bolesław, dem Kraushaarigen, als ungemein bedeutsame Funde anzusehen.

Das Ergebnis der in den Jahren 2002 – 2003 durchgeführten Untersuchungen ist die Erkennung von Relikten des frühmittelalterlichen Siedlungswesens, darunter auch von Überresten des Siedlungswesens des Neolithikums sowie der frühen Eisenzeit. Es wurde u.a. eine Anhäufung von Objekten mit Wohn – Nutz – Prägung freigelegt, und als Resultat der Untersuchungsflächenerweiterung in Richtung Süden konnte höchstwahrscheinlich der Rand (nördlicher Teil) eines frühmittelalterlichen Skelettgräberfeldes dokumentiert werden.